

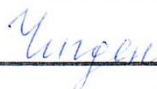
МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство культуры Республики Тыва

ГБНОУ РТ «РШИИ им. Р.Д. Кенденбиля»

РАССМОТРЕНО

На заседании МО ГЦ

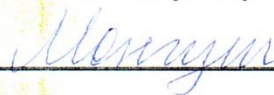
Чигден Н.Д.

Протокол №1

От «30» августа 2024 г.

СОГЛАСОВАНО

Заместителем директора по УВР

Монгуш Р.И.

от «2» сентября 2024 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директором школы

Дамбаа Н.Ю.

Приказ №1

от «2» сентября 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родной (тувинский) язык»

для обучающихся 9 класса

Учитель: Тадар-оол Саяна Кулаковна

**Кол ниити өөредилгениң «төрээн (тыва) дыл» эртеминге
ажылчын өөредилге программазы (9 КЛАСС)**

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

9 класстың “Кол ниити өөредилгениң «төрээн (тыва) дыл» эртеминге ажылчын өөредилге программазын” Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартының негелделеринге дүүштүр тургускан болгаш Федералдыг ажылчын программага (авторлары: Доржу К.Б, Сарыглар Ч.А., 2023ч) дүүштүр кылып тургускан.

ӨӨРЕДИЛГЕ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ НИИТИ ТАЙЫЛБЫРЫ

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттынган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарына таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тыва дыл күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже сонгулдаларның дылы, официалдыг херектер эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөредилгениң, культураның дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрээн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандырар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөредилге системазында кижизилдилгениң дылы; тыва улустуң байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шингээдип алырынга өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдыышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программазы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартына дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыгының принциви салдынган. Программада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүнген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медерелдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрээн дылынга хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрээн дылынга өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаянын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын

улам бедидеринге дузалаар. Ынчангаш «Төрээн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырынга улуг ужур-дузалыг.

Программаны тургузарынга үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;
- Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)
- «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-І, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).

ПРОГРАММАНЫ БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ СОРУЛГАЗЫ:

Кол ниити өөредилгениң ӨФКС-тиң негелделеринге дүүштүр «Төрээн (тыва) дыл» эртеминиң утказын шингээдири; баш бурунгаар планнаттыг бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтуг) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

ПРОГРАММАНЫҢ КОЛ УТКАЛЫГ ШУГУМНАРЫ

Программада өөреникчилерниң коммуникативтиг, дыл (дыл эртеминиң), культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга ужур-дузалыг **үш уткалыг шугумну** айыткан:

- коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- дыл болгаш дыл эртеминиң талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- культура талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарының чайгаар хевирлеттинеринге салдарлыг «Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы» деп бөлүктө кирип турар «Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры», «Чугаа чорудулгазы», «Чугаа культуразы», «Сөзүглел», «Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери» деп кезектерде илереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш ооң кезиктериниң ажыглалының онзагайларын көргүскен «Дыл дугайында ниити билиглер», «Дыл дугайында эртемниң кезектери» деп бөлүктөр кирип турар.

Ушкү уткалыг шугумда төрөөн дылдың тыва чоннуң төөгүзү болгаш уран чүүлү-биле, чоннуң материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразы-биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-биле сырый харылзаалыын көргүскен, тыва дылдың өске кезектери-биле чергелештир өөредир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тыва дылдың шупту кезектери-биле чергелештир кириштирип өөредир.

ЭРТЕМНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

2024-2025 өөредилге планында «Төрөөн (тыва) дыл» эртемин өөредиринге 9-ку класска неделяда 2 шак (чылда 68 шак) көрдүнген.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИҢ УТКАЗЫ (9 КЛАСС)

Тыва дылдың чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле харылзаалы.

Дылдың ниитилел амыдыралынга ужур-утказы болгаш хүлээлгелери.

Петроглифтер, иероглифтер дугайында.

Түрктерниң орхон-енисей бижиктериниң дугайында.

Төвүт болгаш эрги моол бижиктер болгаш тыва дыл.

Тыва дылдың шинчилекчилери.

Амгы тыва дылдың хевирлери: литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа), литературлуг эвес дыл (девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа болгаш ооң аяны, жаргоннар).

Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар дугайында.

Дорт чугаа. Дорт чугаалыг домакта авторнуң сөстери болгаш бижик демдектери.

Доора чугаа.

Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери.

Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.

Синтаксис.

Синтаксистиг харылзаалар, оларның хевирлери.

Синтаксистиг кезиктериниң дугайында билиг.

Нарын домактарның кезектериниң аразында синтаксистиг харылзаалар илередир аргалар дугайында ниити билиг.

Нарын домак дугайында билиг.

Нарын домактарның бөлүктөрү: чагырышпаан, чагырышкан.

Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг.

Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргалары.

Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

Чагырышкан нарын домак дугайында билиг.

Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары.

Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзылары: үениң, тодарадылганың, немелдениң, даар байдалдың, чөрүлдээниң, сорулганың, чылдагаанның, деңнелгениң, туруштуң, кылдыныг аргазының тайылбыр домактары, оларга бижик демдектери. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.

Нарын синтаксистиг конструкция дугайында билиг. Оларның кезектериниң аразында харылзаалар болгаш бижик демдектери.

Нарын синтаксистиг конструкцияның сайгарылгазы.

Пунктуация дугайында билиг.

Бижик демдектери болгаш оларның ужур-утказы.

Медээ, айтырыг, кыйгырыг, алгы домактарыңа бижик демдектери.

Нарынчыттыңган домактарга бижик демдектери.

Нарын домактарга бижик демдектери.

Дорт чугаалыг болгаш цитаталыг домактарга, диалогтуг сөзүглелге бижик демдектери.

Сөзүглел дугайында билиг, ооң кол демдектери.

Сөзүглелдиң темазы, кол бодалы.

Сөзүглелдиң уткалыг кезектери (микротема).

Абзац дугайында билиг.

Сөзүглелде домактарның харылзаалы.

Сөзүглелдиң кезектериниң аразында харылзаалы.

Сөзүглелдерниң янзылары. Тоожуушкун, Чурумал. Угаап боданышкын.

Сөзүглелдиң планы. Тезис.

Сөзүглелди допчулай бижири (конспект).

Сөзүглелдиң лексиктиг сайгарылгазы.

Сөзүглелдиң уран-чечени.

Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери: ном болгаш чугаа стили.

Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактар.

Чугаа стили болгаш ооң-биле холбашкан чугаа культуразы.

Бөдүүн чугаа стили.

Аас чугааның кол жанрлары: кандыг-бир чүве дугайында чугаалаары, чугаалажыры, маргыжары.

Ном стили, ооң янзылары: эртем, публицистика, албан-херек стильдери.

Эртем стилиниң жанрлары (үненел, аннотация, илеткел, статья, рецензия).

Публицистика стилиниң жанрлары (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж...).

Албан-херек стилиниң жанрлары (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...).

Чечен чогаал стили, ооң жанрларының дыл талазы-биле онзагайлары.

ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ БУРУНГААР ПЛАННАТТЫНГАН ТҮҢНЭЛДЕР

Бот-тускайлаң түннелдерге уругларның бот-башкартынып (боттуг туружун хевирлээр, бодун кым мен дээрзин билири, бодун хүндүлээри, үнелээри), чүге өөренип турарының утказын (өөредилге ажыл-чорудулгазынга болгаш сонuurгалдыг болурунга хамаарыштыр), мораль-этиктиг нормаларны (бодунуң мөзү-бүдүжүнге хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр, үнелээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга, мындыг:

– российжи хамааты демнежилге деп билигниң утказын билип, аңаа дүүштүр бодун хевирлээри: төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Тываның болгаш Россияның чонунуң төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын, Ада-чуртунуң мурнунга харысалгалыг болурун угаап билири;

– бодунуң кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунуң болгаш чуртунуң төөгүзүн, дылын, культуразын билири; Тываның, Россияның чоннарының болгаш кижини төрөлгөтөнниң культурлуг өнчүзүнүн үндезиннерин билири;

– төрөөн тыва дылынга чүве билип алырынга сундулуг, бодун сайзырадырынга болгаш билиин бедидеринге сонuurгалдыг болуру; өөреникчилерниң боттарының сонuurгалының болгаш билииниң деңгелиниң аайы-биле келир үеде мергежилин медеделдиг шилип алырынга белен болуру;

– кижиниң болгаш ниитилелдин амыдыралынга өг-бүлениң ужур-дузазын медедеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири; өске кижини, ооң бодалын, делегей көрүүшкүнүн, культуразын, дылын, чүдүлгезин болгаш боттуг туружун хүндүлээри;

– назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажыл-херээнге болгаш хөй-ниити ажылынга киржири; төрөөн дылга тураскааткан хемчеглерге, класстан дашкаар ажылдарны чорударынга киржири;

– тыва дылга сөзүглелдер дамчыштыр өөредилгеге болгаш күш-ажылга харыысалгалыг болурун хевирлээри, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы-тынынга, кадыкшылынга айыыл тургузуп турар берге байдалдарда, айыылды болдурбазының дүрүмнерин шингээдири;

– Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын дамчыштыр эстетиктиг мээ-медерелин сайзырадыры, чараш чүүлдү шингээдири (аңгы-аңгы чоннарның ёзу-чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштики делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);

– экологтуг культураның үндезиннерин хевирлээри (бойдусту шинчилээри, көдээ ажыл-агыйны билири, бойдусту уран-чечен чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдусту камгалаары).

Эртем харылзаалыг түңнелдерге өөреникчилерниң шупту эртемнерге ажыглап болур кылдыр шингээдип алганы билиглер болгаш өөредилгениң бүгү талалыг: *башкарылгалыг* (ажыл-чорудулгазын боду башкараар, хайгаараар, эдер, идепкейлиг болур, бот тускайлаң ажылдаар), *харылзаажылга чорудар/коммуникативтиг* (чугааны чорудуп, кады ажылдаарынга херек чаңчыл-мергежилдерни билир), *угаап шингээдири* (ниити өөредиглиг, ооң иштинде сайгарар, деңнээр, түңнээр, бөлүктээр, чидиг айтырыгны тургузар болгаш ону шиитпирлээр дээн ышкаш) кылдыныглары кирип турар.

Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- амгы үеде болгаш планнап турары өөредилгениң түңнелдерин сайгарар;
- чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем талазы-биле даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төнчү түңнелди баш бурунгаар даап бодаар;
- бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларынга үндезилээн ажыл-чорудулганың сорулгазын салыр;
- ажыл-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле кылып чорудар ажылдарны тургузуп билир;
- сорулгаларны чедип алырда, херек өөредиглиг болгаш угаап шингээдири ажылдары күүседир, оларны канчаар күүседириниң оруктарын тывары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр;
- өөредиглиг болгаш угаап шингээдири чүүлдерни бадыткаар болгаш боттандыраары-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилиир;
- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;
- чидиг айтырыгны (төлөвилел кылырда, шинчилелдер чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;
- сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадыр болгаш ону чайладыр аргаларны тывар;

- бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү-бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонуургалын, чүнү кылып шыдаарын барымдаалаан өөредилгениң бот-тускайлаң оруун) планнаар болгаш эде тургузар;
  - удуртукчу башкызы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түңнелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделерин кады тодарадыр;
  - ажыл-чорудулгазын үнелээр аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот - хайгааралды чорудар;
  - чедип алган түңнелдериниң болгаш кылган ажылдың үнелел-тайылбырын база ооң төнчүзүндө улам эки чедишкинниг болурунуң аргаларын сүмелээр;
  - бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.
  - өөредилгениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажылдарга негелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыткап билир;
  - тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдин негелделерин хостуг ажыглаар;
  - ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле кылган чүүлдерни түңнээр;
  - бодунуң чедишкинниг азы чедишкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр; чедишкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.
- Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:*
- боду өөредилгениң сорулгаларын тодарадыр, сорулга чедип алыры-биле кылып чорудар чаа ажылдарны өөредилгеге болгаш угаап шиңгээдир ажыл-чорудулгага тургузар;
  - сорулганы чедип алыр оруктарны (аргаларны) боду планнап тывар;
  - бодунуң кылып чорудуп турар ажылын планнаттынган түңнелдер-биле дүүштүрер, бодунуң ажыл-чорудулгазынга хынамчалыг болур, салдынган негелделерниң болгаш тургустунуп келген байдалдың аайы-биле кылдыныгларның аргаларын тодарадыр, херек болза, эде тургузар;
  - бодунуң өөредилге талазы-биле түңнелдерин чедип ап турар үеде бодунуң ажыл-чорудулгазын хайгаараар, тургустунган байдалдар болгаш негелделер аайы-биле чүвени канчаар кылырының аргаларын тодарадыр, байдалдың өскерилгени-биле бодунуң кылдыныгларын өскертип билир;
  - бот-хайгаарал, бот-үнелелдин, шиитпир хүлээп алырының болгаш өөредилгиг база угаап шиңгээдир ажыл-чорудулганың меделердиг шиллгезин боттандырарының үндезиннерин шиңгээдип алыр.

Өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чүвелерни болгаш болуушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-биле бөлүктээр, деңнээр, түңнээр; ийи азы оон-даа хөй чүвелерниң болгаш болуушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмейлешкек чүүлдерин тайылбырлаар;
- чүвелерни болгаш болуушкуннарны бир-ле дөмейлешкек демдээниң аайы-биле деңневишаан, угаап боданыышкынын илередир;
- сайгарылганы янзы-бүрү талаларындан кылбышаан, бодунуң барымдааларының шиитпирин бадыткаар;
- сөзүглелден хереглеттинип турар (сорулгазының аайы-биле) медээни тывар;
- сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар, утказын долuzu-биле билип турар, сөзүглелдин тургузуун билир;
- сөзүглелде чуруп көргүскен болуушкуннарның, кылдыныгларның аразында харылзаалыын тодарадыр;
- сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле дамчыдар;
- сөзүглелдин утказын болгаш хевирин сайгарылгалыг түңнээр;
- бойдуска хамаарылгазын чогаадыгларга илередир;
- чугула херек сөстөрни тодарадыр;
- электроннуг хевирде сөзүглелдерни, тыва дылдың словарьларын болгаш тайылбырлыг номнарны ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- *билиглерни тодарадыр, түңнелдерни тургузар, дөмейлешкек чүүлдерни айтыр, бөлүктээр, оларны бөлүктээриниң үндезиннерин болгаш негелделернин боду тывар, янзы-бүрү харылзааларның чылдагааннарын тодарадыр, харылзаалыг угаап боданыышкынны болгаш түңнелдерни кылыр;*
- *өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир сорулганы чедип алыр аргаларга демдектер болгаш символдарны, таблицалар болгаш схемаларны ажыглап, тургузуп болгаш эде тургузуп билир;*
- *словарьлар болгаш өске-даа медээ тывар чүүлдерни идепкейлиг ажыглаарының культуразын шиңгээдип алыр сонuurгалын сайзырадыр.*

Өөредилгениң харылзажылга чорудар бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын, бадыткалдарын, даянып турар барымдааларын, даап бодаашкыннарын ылгап, ооң туружун хүлээп ап шыдаар;

- бодунуң үзел-бодалын шын болгаш үндезинниг кылдыр бадыткаар;
- дискуссияга (маргылдаалыг чугаага) ниити кол бодалды ылгаар;
- бөлүккө өөредилгениң харылзааларын тургузар (ниити сорулгаларны тодарадыр, кылыр ажылды хуваар, бот-боттары-биле дургуржуп шыдаар дээш оон-даа өске);
- бөлүктүң мурнунга салдынган сорулганы шиитпирлээри-биле сайгарар негелделер болгаш айтырыгларны дугуржуп ап шыдаар;
- бодунуң кылып чорудар ажылын аас болгаш бижимел хевирге таныштырар;
- чүвени шын чугаалаар болгаш дискуссияга киржип билир;
- чугаа үезинде кады чугаалажып турар кижизи-биле сүмележиپ шиитпирни үндүрер;
- өөредилгениң болгаш практиканың айтырыгларын шиитпирлээри-биле информастыг курлавырларны сорулга аайы-биле медээ-харылзажылга аргаларын ажыглап дилээр болгаш ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- эш-өөрү азы башкызы-биле демнежип ажыл-чорудулганы организастан билир; боду чааскаан болгаш бөлүк иштинге ажылдаар;
- маргылдаалыг айтырыгларга хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип, туружун бадыткаар;
- харылзажылганың сорулгаларын (бодунуң сагыш-сеткилин, бодалдарын илередир, ажыл-чорудулганы планнаар дээш о.ө.) чедип алыры-биле янзы-бүрү дыл аргаларын медреселдиг ажыглаар.

Эртем талазы-биле (предметтиг) тодаргай түннелдер. 9 класс

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Дыл дугайында ниити билиглер

- тыва дылдың ужур-дузазын болгаш хүлээлгелерин тодарадыр;
- петроглифтер, иероглифтер, түрктөрнүң орхон-енисей бижиктерин болгаш руниктиг бижикти, төвүт болгаш эрги моол бижиктерни ылгап билир;
- чоннуң амыдыралын, үндезин культуразын, төөгүзүн, чаңчылдарын илереткен сөстөрнүң сөзүглелде кирген утказын барымдаалап, словарьлар дузазы-биле тодарадыр;

Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар

- Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар дугайында.
- Дорт чугаа. Дорт чугаалыг домакта авторнуң сөстери болгаш бижик демдектери.
- Доора чугаа.
- Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери.
- Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.

Синтаксис.

- Синтаксистиг харылзаалар, оларның хевирлери.
- Синтаксистиг кезиктериниң дугайында билиг.

- Нарын домактарның кезектериниң аразында синтаксистиг харылзаалар илередир аргалар дугайында ниити билиг.
- Нарын домак дугайында билиг.
- Нарын домактарның бөлүктери: чагырышпаан, чагырышкан.
- Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг.
- Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргалары.
- Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.
- Чагырышкан нарын домак дугайында билиг.
- Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары.
- Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзылары: үениң, тодарадылганың, немелдениң, даар байдалдың, чөрүлдээнин, сорулганың, чылдагаанның, деңнелгениң, туруштуң, кылдының аргазының тайылбыр домактары, оларга бижик демдектери. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.
- Нарын синтаксистиг конструкция дугайында билиг. Оларның кезектериниң аразында харылзаалар болгаш бижик демдектери.
- Нарын синтаксистиг конструкцияның сайгарылгазы.
- Пунктуация дугайында билиг.
- Бижик демдектери болгаш оларның ужур-утказы.
- Медээ, айтырыг, кыйгырыг, алгы домактарынга бижик демдектери.
- Нарынчыгтыңган домактарга бижик демдектери.
- Нарын домактарга бижик демдектери.
- Дорт чугаалыг болгаш цитаталыг домактарга, диалогтуг сөзүглелге бижик демдектери.

Сөзүглел

- сөзүглелдин тема, кол бодал, тургузуг болгаш янзыларының (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын) аайы-биле сайгарар;
- сөзүглелди уткалыг кезектерге чарар (утказы, кол бодал);
- план (бөдүүн, нарын, тезистиг), конспект, аннотацияны бижип тургузар;
- хевир, стиль, жанр талазы-биле ылгалдыг сөзүглелдерни уткалыг, дес-дараалашкак, харылзаалыг, темага дүгжүп турар кылдыр тургузар;
- бижимел чугааны үнелеп, эде тургузуп шыдаар; бодунуң тургускан сөзүглелдерин сөзүглелдин тургузуунга хамаарышкан негелделер ёзугаар тургузар болгаш хоюглаар;
- сөзүглелдин уткалыг кезектерин (микротемазын) ылгаар;

Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери

- чугаа, эртем, публицистика, албан-херек болгаш чечен чогаал стильдеринин сөзүглелдеринин онзагайларын ылгаар;
- чугаа стилинин хевирлеринин (чугаалажыры, маргылдаалыг айтырыгны шийтпирлээри-биле дискуссияга киржири, чугаалаары, амы-хууда чагаалар) болгаш чечен чогаалдың дылын ылгаар болгаш онзагайларын тодарадыр;
- сөзүглелдин кайы стильге (ном, чугаа) хамааржырын айтыр;
- аңгы-аңгы стиль, жанр, чугааның кайы-бир хевиринге сөзүглелдерни тургузар: тезис, үнелел, улус мурнунга чүве чугаалаары, илеткел, чагаа, шынзылга, билдириишкин, резюме, кандыг-бир чүвениң тайылбырынга киржири, интервью, орук демдеглелдери, солунга статья дээш о.ө.;
- бодунуң болгаш өске улустуң чугаазында хажыттынган чугаа нормаларын эскерип, анаа үнелелди бээр, улуг эвес дыңнадыг, илеткел, реферат-биле улус мурнунга чүве чугаалаар.

9 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 6 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажылдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 10 шак.

Теория болгаш практика – 52 шак.

Ажыглаар өөредилге номнары:

1. «Тыва дыл. 8-9 класс». Авторлары: М.Д. Биче-оол, Д.А. Монгуш, М.В. Бавуу-Сюрюн, А.К. Ойдан-оол. 2006ч.
2. «Тыва дыл. 9 класс». Авторлары: М.В.Бавуу-Сюрюн, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек, 2018ч.
3. «Тыва дыл. 8 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2023ч. ООО Изд «Офсет» (электроннуг хевир)

Календарь тематиктиг план
9 класс
Неделяда 2 шак (чылда 68 шак)

Программа аайы-биле темалар	Шак тар саны	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры	План езугаар эргире р хуну	Херек кырында	Тайылбыры
Катаптаашкын 1 шак					
1.8 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын.	1	8 класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар.			
Дыл, дыл дугайында ниити билиглер 10 шак					
<p>2. Тыва дылдың тыва чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы.</p> <p>3. Тыва дылдың ниитилел амыдыралында ужур-утказы болгаш хүлээлгелери.</p> <p>4. Петроглифтер, иероглифтер дугайында. Түрктерниң орхон-енисей бижиктериниң дугайында.</p> <p>5. Төвүт болгаш эрги моол бижиктер болгаш тыва дыл.</p> <p>6. Тыва дылдың баштайгы шинчээчилери.</p> <p>7. Тыва дылдың шинчилекчилери.</p>	10	<p>Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.</p> <p>Коллективтиг чугаа: «Тыва дылдың чоннуң культура болгаш төөгүзү-биле холбаалыы» деп темага чугаага киржир.</p> <p>Карта болгаш көргүзүг материалдарын ажыглап тургаш, «Түрк чоннарның бижиктери» деп темага дыңнадыгны белеткээр.</p> <p>Петроглифтер болгаш иероглифтерниң чижектери-биле таньжар. Тываның хаяларында бижиктер дугайында эртем-шинчилелдиг ажылдарны сонуургаар.</p> <p>Барыын-Хемчиктиң Бижиктиг-Хаяда болгаш Улуг-Хем девискээринде</p>			

<p>8. Амгы тыва дылдың хевирлери. Литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа)</p> <p>9. Литературлуг эвес дыл (девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа болгаш ооң аяны, жаргоннар).</p> <p>10. Чүгле тыва дылда ажыглаттынып турар сөстөр. (Этнокультурлуг сөс курлавыры) Тыва дыл - социал четкилерде.</p>		<p>хаяларда чуруктар дугайында презентацияларны кылыр. Түрктөрнүн орхон-енисей бижиктеринин дугайында чугаага киржир. Оларның чуруктары-биле таныжар.</p> <p>«Тыва дылдың шинчилекчилери» деп темага презентацияны кылыр, көргүзүг материалдарын белеткээр, демнежип азы бөлүккө ооң сайгарылгазын кылыр. Тыва литературлуг дылдың тургустунганының, ооң ужур-дузазының дугайында чугааны чорудар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: «Тыва бижиктин төөгүзү» деп темага көргүзүг материалдарын тывар, таблица азы схеманы ону тайылбырлаарыңа канчаар ажыглап болурун боданыр.</p> <p>«Амгы тыва дылдың ажыглалы» деп темага төгерик столдуң ажылын чорудар. «Мээң төрөөн тыва дылым» деп төлевилел тургузар. Тест айтырылгарга харыылаар.</p>			
<p>11. Хыналда чогаадыг. «Тыва дылым – торөөн дылым».</p>	1	<p>Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.</p>			
<p>Оске кижинин чугаазын дамчыдар аргалар 5 шак</p>					
<p>12. Өске кижинин чугаазын дамчыдар аргалар дугайында. Дорт чугаа. Дорт чугаалыг домакта авторнуң сөстери болгаш бижик демдектери.</p> <p>13. Доора чугаа. Доора чугаалыг домактарга бижик демдектери.</p>	4	<p>Өске кижинин чугаазын дамчыдар аргаларның дугайында чугаага киржир. Дорт болгаш доора чугааны база домакта авторнуң сөстери ылгаар, бижик демдектерин сагыыр. Демнежип ажылдаар: Мергежилгелерни</p>			

<p>14. Цитата. Цитата ажыглаанда, бижик демдектери.</p> <p>15. Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазы.</p>		<p>күүседир. Дорт чугааны авторнуң сөстеринден аялга дузазы-биле ылгалдыр чугаалаар. Дорт чугаалыг домактарның схемазын тургузар база схема ёзугаар чогаадыр. Өске кижиниң чугаазын дорт чугаа-биле, доора чугаа-биле дамчыдар. Дорт чугааны дораа чугаа кылдыр өскерттир. Демнежип ажылдаар: Кайы-бир темага цитаталарны ажыглаары-биле тывар, бижик демдектерин сагыыр. Дорт чугаалыг домактарның болгаш цитаталарның сөзүглел тургузарынга ужур-дузазын тайылбырлаар. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.</p>			
<p>16. Хыналда диктант. “Торээн дыл” .</p>	1				
<p>Синтаксис болгаш пунктуация 26 шак</p>					
<p>17. Нарын домак дугайында билиг. Нарын домактың бөдүүн домактан ылгалы. Нарын домактарның бөлүктери: чагырышпаан, чагырышкан.</p> <p>18. Нарын домактың кезектериниң аразында холбажыр аргалары: Эвилелдер чок болгаш эвилелдерлиг нарын домактар. Нарын домактың кезектериниң үн аяны-биле каттыжары. Нарын домактың кезектериниң эвилелдер азы эвилелзиг сөстер-биле-каттыжары.</p>	2	<p>Грамматиканың бир кезээ синтаксис дугайында билиглерин ханыладыр. Сөс каттыжышкыннарында болгаш домактарда синтаксистиг харылзааларны (деңнежилге, чагыржылга) тодарадыр. Нарын домак иштинде бөдүүн домактарның аразында синтаксистиг харылзааларны илередир аргалар-биле таныжар: кожумактар, эвилелдер, эвилел (зиг) сөстер, эдеринчилер, артынчылар, дузалал аттар, үн аяны.</p>			

<p>19. Чагырышпаан нарын домак дугайында билиг. Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргалары.</p> <p>20. Үн аяны болгаш каттыштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар.</p> <p>21. Удурланыштырар эвилелдер-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар.</p> <p>22. Аңгылаштырар эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар.</p> <p>23. Чагырышпаан нарын домакка бижик демдектери. Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	5	<p>Чагырышпаан нарын домактың каттыжар аргаларын тодарадыр: эвилелдер дузазы-биле (каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар); үн аяны; нарын домактың кезектериниң уткалыг харылзааларын билир.</p> <p>Чагырышпаан нарын домактарга бижик демдектерин сагыыр. Чагырышпаан нарын домактарны чугаага ажыглаар, үн аянын сагыыр. Схема ёзугаар домактарның сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Демнежип ажилдаар: Бөдүүн домактардан чагырышпаан нарын домакты тургузар. Чечен чогаалдан чагырышпаан нарын домактарны тывар.</p> <p>Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир.</p> <p>«Эвилелдер дузазы-биле холбашкан чагырышпаан нарын домактар» деп дыңнадыгны белеткээр.</p> <p>Нарын домактар кирген диктаныны бижир.</p> <p>«Төөгү болгаш культураның тураскаалдары-биле таныжылга» деп төлевилел тургузар. Делгеренгей планны тургузар.</p>			
<p>24. Хыналда диктант. «Ажылдаан шаанар-биле улежип алынар».</p>	1	<p>Алган билиглериң бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.</p>			
<p>25. Чогаадыг. «Мээн ынак башкым».</p>	1	<p>«Тураскаалдар чүнү чугаалап турарыл?»</p>			

		деп угаап боданыышкынныг чогаадыгны бижиир.			
<p>26. Чагырышкан нарын домак дугайында билиг. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактың туружу.</p> <p>27. Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары.</p> <p>28. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзылары, оларга бижик демдектери: Немелдениң тайылбыр домаа. Немелдениң тайылбыр домаанга бижик демдектери.</p> <p>29. Годарадылганың тайылбыр домаа.</p> <p>30. Даар байдалдың тайылбыр домаа.</p> <p>31. Чөрүлдээниң тайылбыр домаа.</p> <p>32. Сорулганың тайылбыр домаа.</p> <p>33. Чылдагаанның тайылбыр домаа.</p> <p>34. Деңнелгениң тайылбыр домаа.</p> <p>35. Туруштуң тайылбыр домаа.</p> <p>36. Кылдыныг аргазының тайылбыр домаа.</p> <p>37. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазы.</p>	12	<p>Чагырышкан нарын домак дугайында чугаага киржир. Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домакты ылгаар онаалгаларлыг мергежилгелерни күүседир. Өөредилге ному-биле ажылдаар.</p> <p>Демнежип ажылдаар: Бердинген схема ёзугаар домактарны сайгарар.</p> <p>Чагырышкан нарын домактың кол болгаш чагырткан домактарының аразында уткалыг харылзаазын тодарадыр. Кол болгаш чагырткан домактарының кызыгаарын айтыр, кол домактан айтырыгны шын салыр.</p> <p>Чагырткан болгаш кол домактың аразында холбажыр аргаларын танып билир: кожумактар, эвилелдер болгаш эвилелзиг сөстөр, эдеринчилер болгаш дузалал аттар, артынчылар, үн аяны.</p> <p>Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзыларын таныыр: үениң, тодарадылганың, немелдениң, даар байдалдың, чөрүлдээниң, сорулганың, чылдагаанның, деңнелгениң, туруштуң, кылдыныг аргазының тайылбыр домактары, оларга бижик демдектери.</p> <p>Чагырышкан нарын домакты аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Сөзүглелди тыва литературлуг дылдың пунктуастыг, грамматиктиг нормаларын сайгарары-биле номчуур болгаш сайгарар.</p> <p>Чагырышкан нарын домактың</p>			

		синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Чогаадыкчы ажыл: Надя Рушеваның дугайында авазының чугаазындан үзүндүнү сактып чугаалаар. Ук сөзүглелди нарын болгаш нарынчыттыг домактар-биле делгемчидер.			
38. Хыналда диктант. «Чодураа».	1	Алган билиглери бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.			
39. Нарын синтаксистиг конструкциялар дугайында билиг. Оларның кезектериниң аразында харылзаалар болгаш бижик демдектери. 40. Нарын синтаксистиг конструкцияларның синтаксистиг сайгарылгазы.	2	Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Нарын синтаксистиг конструкцияларны танып тывар, оларның кезектериниң аразында харылзааларны (дес-дараалаан, чаңгыс аймак эвес, чаңгыс аймак болгаш холушкак) ылгаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларга бижик демдектерин салганын тайылбырлаар. Нарын синтаксистиг конструкцияларның сайгарылгазын кылыр. Бот ажылдаар: Нарын синтаксистиг конструкцияларны угаап боданышкынга (монологка) ажыглаар.			
41. Хыналда ажыл	1	Алган билиглери бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.			
42. Чогаадыг. «Бугу делегейнин торээн дылдар хунунун дугайында чуну билир мен?».	1				

Сөзүглел 5 шак				
<p>43. Сөзүглел дугайында билиг, ооң кол демдектери.</p> <p>44. Сөзүглелдин темазы, кол бодалы.</p> <p>45. Сөзүглелдин уткалыг кезектери (микротема). Абзац дугайында билиг.</p> <p>46. Домактарның (лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг) болгаш сөзүглелдин (микротемалар) кезектериниң аразында каттыжар аргалары.</p> <p>47. Сөзүглелдин тургузуу. Сөзүглелдин планы. Тезис. Сөзүглелди допчулай бжири (конспект). Аннотация. Чогаадыг. Тест</p>	<p>5</p>	<p>Сөзүглел дугайында билиин ханыладыр. Демнежип ажылдаар: Сөзүглелдин кол демдектерин (уткалыг кезектерге чарлырын, утка талазы-биле чаңгыс аай болурун, кезектериниң аразында харылзаалыын) тодарадыр. Бот ажылдаар: Сөзүглелде чугула (дүлгүүр) сөстөрни тывар, сөзүглелдин кол бодалын болгаш темазын тодарадыр. Сөзүглелдин уткалыг кезектерин ылгаар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Домактарның болгаш сөзүглелдин кезектерин харылзаштырып турар аргаларны тодарадыр. Абзацты чугааның стиль-композициялыг үзүндүзү болур деп билип алыр. Сөзүглелдин тургузуун тодарадыр. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Сөзүглелди тургузар база ону эде тургузарының кол хевирлерин (план, тезис, конспект (допчулай бжири), аннотацияны) ажыглаар. Сөзүглел тургузарының негелделерин сагып, аңгы-аңгы хевирлерниң сөзүглелдерин тургузар. Сөзүглелди кандыг сорулга-биле, кымга хамаарыштыр бижээниниң болгаш ооң темазының, кол бодалының аайы-биле дылдың аргаларын шилип ажыглаар. Сөзүглелдин дылының онзагайын сайгарар.</p>		

Стилистика 16 шак

<p>48. Стилистика дугайында билиг. Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери: ном болгаш чугаа стили. Стил талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактар.</p> <p>49. Ном стили, оң янзылары: эртем, публицистика, албан-херек стильдери. Эртем стилиниң жанрлары (үненел, аннотация, илеткел, статья, рецензия).</p> <p>50. Публицистика стилиниң жанрлары (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж...).</p> <p>51. Хыналда диктант. «Хурен дептержигеш».</p> <p>52. Албан-херек стилиниң жанрлары (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...).</p> <p>53. Аас чугааның кол жанрлары: кандыг-бир чүве дугайында чугаалаары, чугаалажыры, маргыжары.</p> <p>54. Чечен чогаал стили, оң жанрларының дыл талазы-биле онзагайлары.</p> <p>55. Синонимика – стилистиканың кол өзээ. Лексиканың стиль синонимнери.</p> <p>56. Грамматиканың стиль синонимнери. Словарьлыг диктант</p>	9	<p>Бот ажылдаар: Сөзүглелди тема, кол бодал, тургузуунуң аайы-биле кайы стильге хамааржырын сайгарар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Сөзүглелди фонетиктиг, лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг курлавырының аайы-биле сайгарар. Сөзүглелге сөстү доора болгаш көжүргөн уткаларында кылдыр, контекстиг синонимнерни болгаш антонимнерни, окказионализмнерни (авторнуң бодунуң чогааткан сөстөрүн) ажыглаар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Сөзүглелдиң кайы стильге хамааржырын тодарадыр. Чугааның аңгы-аңгы стильдер, жанрлар, хевирлеринге сөзүглелдерини тургузар: тезис, үненел, илеткел, чагаа, хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме; солунга статья, интервью, орук демдеглелдери. Функционалдыг стильдерни азы дылдың хүлээлгелериниң хевирлерин аңгылаар: ном болгаш чугаа стили. Стил талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактарны тодарадыр. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Ном стилиниң янзыларын аңгылаар (эртем, публицистика, албан-херек) ылгаар. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: Ном стилиниң кол жанрларын ылгаар: эртем (үненел, аннотация,</p>			
---	---	--	--	--	--

		<p>илеткел, эртем статьязы, рецензия), публицистика (солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж...), албан-херек (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...).</p> <p>Чугаа стилин тодарадыр, ооң-биле холбашкан чугаа культуразын сагыыр. Чугаа стилиниң хевирлерин (кандыг-бир чүве чугаалажыры, кандыг-бир айтырыгга хамаарыштыр маргыжары, чугаалаары, кижилерниң амы-хууда чагаалары) ылгаар болгаш оларның онзагайларын тодарадыр. Чечен чогаал дылының онзагайларын тодарадып тайылбырлаар. Тыва литературлуг дылдың кол функционалдыг стильдерин (ном стили, чугаа стили) шингээдир. Тыва дылдың словарьларын тыва литературлуг дылдың нормаларын шингээдири болгаш сөс курлавырын байыдары-биле ажыглаар. Бодунуң шын эвес чугаалаан чүвезин эде тургузар.</p>			
57. Эдертиг. «Арылар».	1	Алган билиглерин бадыткаар, онаалгаларны күүседир.			
58. Аас болгаш бижимел чугаа, монолог, диалог, полилог (катаптаашкын).	5	Чугааның аңгы-аңгы стильдер, жанрлар, хевирлеринге сөзүглелдерини тургузар. Эш-өөрүнүң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткел, реферат-биле чүве чугаалаар; кандыг-бир маргылдаалыг айтырыгны шиитпирлээринге киржир. Бодалдарын, сагыш-сеткилин илередириңде, сөс курлавырын чөптүг			
59. Литературлуг дылдың нормалары. Фонетика болгаш орфоэпия талазы-биле нормалар.					
60. Лексика талазы-биле нормалар.					

<p>61. Грамматиктиг нормалар. Орфография болгаш пунктуация талазы-биле нормалар.</p> <p>62. Сөзүглел-биле ажылдың хевирлери. Эдертиг. «Алдын доозун».</p>		<p>ажыглаар. Кандыг-бир айтырыгга хамаарышкан дискуссияга киржир. Дискуссия үезинде бодалдарын хостуг, шын илередир. Факт-барымдааларны сайгарар, бодалын бадыткаар. Чугаа культуразын сагыыр. Бодунуң кижилер-биле харылзажып билириниң деңнелин сайгарар. Өөредилге номунда материалдарның ниити сайгарылгазынга киржир, мергежилгелерниң онаалгаларын күүседир. Сүмелээни тема ёзугуаар монолог, диалогтарны тургузар. Номчаан азы дыңнаан сөзүглелин долузу-биле, кызыра азы херек кезектерин чугаалап дамчыдар. Бөлүк аайы-биле ажылдаар: Тыва дылдың кол-кол нормаларының даңзызын таблицага көргүзер. Демнежип ажылдаар: дыл словарьлары болгаш немелде литератураны канчаар ажыглаарын өөренип көөр. Хөй-биле кады (коллектив-биле) ажылдаар: тыва литературлуг дылдың нормаларын шингээдир болгаш сөс курлавырын байыдары-биле тыва дылдың словарьларын ажыглаар. Бот ажылдаар: Бодунуң чугаазын экижидер, эдер.</p>			
<p>63. Хыналда диктант. “Угаанныг Мойнак”.</p>	<p>1</p>	<p>Алган билиглерин шынзыдып, бадыткаар.</p>			

Катаптаашкын 5 шак

<p>64-67. 5 – 9 класстарга ооренген чуулдеринге гуннел катаптаашкын. Фонетика. Орфоэпия. Орфография. Лексика. Морфология. Синтаксис болгаш пунктуация. Стилистика.</p>	<p align="center">4</p>	<p>Тус-тузунда тема аайы-биле демнежип, хөй-биле кады (коллектив-биле), бөлүк аайы-биле болгаш бот ажылдаар.</p>			
<p>68. Түңнел кичээл.</p>	<p align="center">1</p>	<p>Алган билиглерин бадыткаар. Немелде онаалгаларны күүседир.</p>			